

Leonora Christinas antikke rollemodeller:

Hortensia, Cornelia, Porcia

Af Sebastian Olden-Jørgensen

Leonora Christina (1621-98) har efterladt sig hele to omfattende selvbiografiske skrifter, *Jammers Minde* og den såkaldte *Franske selvbiografi*, men dertil skal egentlig lægges en tredje, kortere tekst, nemlig den latinske biografi af Leonora Christina, som Otto Sperling den yngre (1634-1715) forfattede og inkluderede i forarbejderne til sit aldrig færdigredigerede leksikon over lærde kvinder, *De foeminis doctis*.¹ Som det er blevet gjort gældende for nyligt, bør Sperlings tekst for størstedelens vedkommende opfattes som frugten af en række interviews, han gennemførte med den aldrende Leonora Christina i Maribo, hvor hun boede fra kort efter sin frigivelse i 1685 til sin død i 1698.² Sperling har med andre ord ageret mikrofonholder for den gamle dame. I den sammenhæng er der en passage, som påkalder sig særlig opmærksomhed, fordi den rummer nogle udsagn om Leonora Christinas politiske rolle. Det er et emne, som hun af flere grunde omgikkes med stor diskretion, men her synes der altså at være sluppet et par bemærkninger ud mellem sidebenene, som nok er værd at grunde lidt over. Først dog et par ord om konteksten.

Leonora Christina præciserer og sammenligner

Sammenhængen er følgende: Sperling er i sin fremstilling af Leonora Christinas liv nået til 1659, hvor hun og Corfitz Ulfeldt befandt sig i Malmø, og han - som Sperling så diplomatisk udtrykker det - var "under anklage fra nogle fjender for at have taget kongen af Danmarks parti og derfor modsat sig den krig, som Sverige havde genoptaget mod danskerne".³ Sagen var jo den, at Corfitz Ulfeldt ved den Første Karl Gustav-krigs

1. Lindegård Hjort & Akhøj Nielsen (1998); Akhøj Nielsen & Schøsler (2021); Sebastian Olden-Jørgensen (2022B).

2. Olden-Jørgensen (2022A).

3. "Erat verò Dn. Ulfeldius insimulatus ab invidis nonnullis, eum partibus Regis Daniæ favere, ideoque bellum, quod Sueco cum Danis redintegratum erat, detrectare.", Olden-Jørgensen (2022B) 25, 34. Jf. Heiberg (2003) 172-91.

udbrud i 1657 definitivt var gået i den svenske konges tjeneste, men nu under den Anden Karl Gustav-Krig (1658-60) var raget uklar med sin nye herre og stod anklaget for højforræderi. Corfitz Ulfeldt var imidlertid sengeliggende og aldeles afmægtig, og det var Leonora Christina, som måtte forsvare ham i retten, dvs. for den kommissionsdomstol bestående af svenske rigsråder, som var nedsat for at dømme i sagen. Sperlings kilde til disse begivenheder er en fransk historisk roman, der lader Leonora Christina holde en formfuldendt og bevægende forsvarstale, men det er rent digt.⁴ Kilderne, deriblandt hendes egen udførlige beretning, viser, at hun ganske vist optrådte i retten, hvor hun svarede på spørgsmål og krydsforhørte vidner, men hun holdt ingen tale.⁵

Denne sagens rette sammenhæng må Leonora Christina have gjort klar for Sperling ved et af hans besøg, og det udløste først en diskret rettelse (se nedenfor) og derefter en interessant sammenligning mellem Leonora Christian og tre af den romerske oldtids store kvindeskikkelser. Det pågældende afsnit lyder i sin helhed således:

Quamvis verum sit ipsam non tam oratione quâdam continuâ quàm in judicio Advocatam exstitisse, adversariis testibus os obturasse, Judices voce et scripto informasse, et innocentiam Mariti ad oculum docuisse; Fecit quod olim Hortensia, et quod admodum paucæ præstare potuerunt; non Gracchorum Mater, non Porcia Catonis hîc comparari queunt. Accidit illi, quod vix ulli, ut radices studiorum satis jucundas invenerit, fructus eorum acerbos et insuaves, cum prudentiæ et literarum felicitas non pro conjuge captivo liberando et aegrimoniis averruncandis rectè consideretur. Juvat tamen egregiè per Musas fata demulcere cum aliter non possumus, illarumque opem præsentem in adversis sentire et ex scrinio pectoris advocare. Sic illa Domina studiis et fortitudine animi regiâ munita patrocinium hoc contra Reges ipsos pro marito non sine Successu suscepit A.C. 1659. in Scaniâ, 1650. in Daniâ contra Dinam et virulentam illam factionem, 1660. Borringholmi, quò Rex Daniæ captivos deduci jusserat, contra sævitiam et barbaros insultus Fuchsii Præfecti insulæ impositi. Et quamdiu consiliis pru-

4. Rousseau de la Valette (1678), I, 117-56.

5. Se "Confrontationen i Malmø 1659" i Leonora Christina (1949) 69-92, 346-58; (1960) 65-84, 288-98.

dentissimæ hujus foeminæ obtemperatum fuit, aliquatenus eluctari datum est, illâ verò per inimicos extra consilii vias et rationis et libertatis ad contubernium rigidæ custodiæ redactâ omnia retrò labi et in pejus.

I dansk oversættelse:

Det er ganske vist sandt, at hun ikke holdt en sammenhængende forsvarstale, men snarere i retten fremstod som en sagfører, der lukkede munden på modstandernes vidner, i tale og skrift oplyste dommerne og påviste sin mands åbenlyse uskyld. Hun gjorde, hvad tidligere Hortensia og kun ganske få andre har kunnet præstere: ikke Gracchernes mor, ikke Catos Porcia kommer her op på siden af hende. Det hændte for hende, som det kun sker for de færreste, at hun fandt lærdommens rødder ganske dejlige, men dens frugter bitre og sure, da hendes store klogskab og dannelse hverken formåede at skaffe hendes mand friheden eller at afværge ulykkerne. Alligevel hjælper det overordentlig meget, når man lader muserne mildne den skæbne, der ikke står til at ændre, og i modgang kan mærke deres virksomme hjælp, som man henter frem fra hjertets skatkiste. Således påtog denne frue, udrustet med lærdom og kongelig sjælsstyrke, sig ikke uden held forsvaret for sin mand mod kongerne selv i det Herrens år 1659 i Skåne, 1650 i Danmark mod Dina og den giftige sammensværgelse, 1660 på Bornholm, hvortil Danmarks konge havde ladet dem føre som fanger, mod øens udnævnte kommandant Fuchs' grumhed og barbariske fornærmelser. Og så længe denne yderst kloge kvindes råd blev fulgt, var det nogenlunde muligt at kæmpe sig frem, men efter at hun af sine fjender, uden rådgivning og mod al ret og rimelighed, blev sat i strengt fængsel, gik alt skævt og blev værre og værre.

Der er to punkter i dette afsnit, som påkalder sig særlig interesse. Det første er sammenligningen med Hortensia og i anden række også med Gracchernes mor (Cornelia) og Porcia (datter af Cato den yngre). Det andet er den afsluttende bemærkning om, at alt gik galt, da hun blev sat uden for indflydelse, så man ikke længere kunne følge hendes råd.

Fig. 1: Der findes talrige billedlige fremstillinger af Porcia, især som kobberstik fra 1600-tallet. Her ses hun, som hun gengives i et fornemt moralfilosofisk værk om stærke kvinder af jesuitten Pierre Le Moyne: *La Galerie des Femmes Fortes* (Paris 1647). Porcia fremstår – ligesom værkets andre kvindeskikkelser – stærk, smuk og afklaret, mens selve den makabre scene, hvor hun sluger de glødende kul, er placeret diskret i baggrunden til venstre. Læg mærke til de assisterende puttier, der holder kulbækkenet og endda tænder ilden, mens derimod de tililende tjenere, der skulle have passet på hende, kun kan se magtesløst til. Stik af Pierre Mariette (ca. 1603-1657) efter forlæg af Claude Vignon (1593-1670). Foto: Wikimedia Commons.

Før de tre sammenligninger skal analyseres, må et lidt penibelt spørgsmål søges afklaret, for hvis stemme er det, vi her hører? Er det et ekko af Leonora Christina og dermed hendes selvopfattelse, eller er det Sperlings personlige, lærde kommentar og tolkning? Spørgsmålet kan ikke afklares endeligt. For at gøre Sperling til ophavsmand taler, at Leonora Christina-biografien indgik i det nævnte omfattende værk om lærde kvinder, der også omfattede de tre antikke skikkelser.⁶ Man kunne altså tolke dem som en slags intern henvisning eller blot som en sammenligning, der måtte flyde Sperling i pennen både pga. af hans dannelse og hans konkrete projekt. Mod at udnævne Sperling til ophavsmand taler, at den slags vurderende sammenligninger og bemærkninger faktisk falder uden for hans nøgternt refererende, for ikke at sige tørre og uselvstændige stil.

For at tillægge Leonora Christina disse passager taler dels, at med undtagelse af oplysningen om forsvarstalen (som altså her rettes) så synes hele den øvrige tekst at være en tro gengivelse af hendes ord uden udsmykning eller redaktion.⁷ Dertil kommer, at Leonora Christina var optaget af netop de selvsamme historiske kvindeskikkelser som Sperling. Eller rettere sagt: Hun arbejdede i sin fængselstids sidste år, hvor hun havde større frihed og rigeligt med lommepenge til bl.a. bogindkøb, og efterfølgende i Maribo på et stort værk, der er kendt under titlen *Hæltinners Pryd*.⁸ Det skulle have bestået af tematisk organiserede biografier om "alleslags Dydige Quindis Persohner" fra de krigeriske og herskende over de kyske og fromme til de ulykkelige og lærde, samlet fra hele historien.⁹ Kun den lille del af det planlagte værk, der handlede om stridbare heltinder, nåede at blive redigeret nogenlunde færdigt, og i det optræder hverken Hortensia, Cornelia eller Porcia, men de kan sagtens være indgået i de omfattende forarbejder, som ikke er bevaret. Det er således ikke urimeligt at antage, at fremhævelsen af netop Hortensia, Cornelia og Porcia stammer fra Leonora Christina selv,

6. Se Det Kgl. Biblioteks håndskriftsamling: GKS 2110 a-b kvart. De tre biografier begynder på henholdsvis 4 (Hortensia), 110 (Cornelia), 390 (Porcia). Se i øvrigt Alenius (2012).

7. De steder, hvor samme historie fortæles i *Den franske selvbiografi* og i Sperlings latinske Leonora Christina-biografi, er der ingen klar tendens, men blot mindre afvigelser, som forklares bedst med, at Leonora Christina har fortalt den samme historie lidt forskelligt, evt. tilsat et par mindre misforståelser fra Sperlings hånd. Jf. Olden-Jørgensen (2022A).

8. Leonora Christina (1977).

9. Lindegård Hjort & Akhøj Nielsen (1998), s. 226-27.

og som absolut minimum gælder, at hun må have været helt indforstået med valget, som hun på grund af sine mangeårige studier også kunne vurdere.

Ser man nærmere på Hortensia, Cornelia og Porcia, er det indlysende, at ingen af dem udgør eksakte paralleller til Leonora Christina, men det ville nok også være for meget forlangt. De er snarere udvalgt, fordi de spejler tre sider af eller tre relationer i hendes liv: Leonora Christina som taler og politiker, Leonora Christina som familieoverhoved, Leonora Christina som hustru.

Leonora Christina som taler og politiker: Hortensia

Kilden til vores viden om Hortensia er en passage i den græske historiker Appians skildring af de romerske borgerkrige, nærmere betegnet det andet triumvirat (43-32 f.Kr.).¹⁰ Blandt de mange overgreb og ulykker, triumvirerne bragte over befolkningen, var proskriptionerne ikke de mindste. Da salget af de proskriberedes ejendom ikke indbragte de forventede summer, greb triumvirerne til endnu mere drastiske midler og foreslog folkeforsamlingen en lov, der pålagde 1400 af de rigeste kvinder selv at taksere deres ejendom og betale en fastsat andel af den til krigens fornødenheder. Kvinderne besluttede at protestere ved at bede triumvirernes kvinder tale deres sag. Oktavians søster og Antonius' mor tog vel imod dem, men Antonius' hustru Fulvia afviste dem brysk. Så drog de protesterende i samlet flok til forum, og med Hortensia som deres talskvinde konfronterede de triumvirerne. I en flammende tale forklarede hun det uhyrlige i forslaget om taksering og beskatning, som stred mod kvinders ædle fødsel, livsstil og køn. Som kvinder havde de ingen del i embeder og politik, og derfor betalte de heller ikke skatter. Krig var ingen undskyldning og slet ikke borgerkrig. Hvis en ydre fjende virkelig truede landet, ville de gerne give, men som frie kvinder ikke af deres ejendom og ikke efter en fast takst, men frivilligt og af deres smykker. Tænderskærende måtte triumvirerne bøje sig og fremsatte næste dag et nyt forslag, hvor antallet af beskattede kvinder var reduceret til 400, og velhavende mænd af alle slags blev yderligere beskattet.

10. App. B Civ. 4.32-34.

Ligheden mellem Hortensia og Leonora Christina er måske ikke så påfaldende, som Sperlings tekst lader forvente, men Hortensia fremstår unægtelig som en stålsat kvinde med politisk tæft, ordet i sin magt og fuldt ud i stand til at sige triumvirerne nogle ubehagelige sandheder lige op i deres åbne ansigt. Hvis man i Leonora Christinas biografi skal lede efter den situation, der har udløst sammenligningen, så er det nok den allerede nævnte retssag i Malmø 1659, hvor Leonora Christina stod over for et udvalg af svenske rigsråder som dommere, og måske også de senere forhør i Blåtårn i 1663. Uanset hvordan man vender og drejer det, synes sammenligningspunkterne mellem Hortensia og Leonora Christina dog at befinde sig på det generelle plan: en kvindelig leder med ordet i sin magt, der frygtløst konfronterer sine politiske modstandere.

Leonora Christina som familieoverhoved: Cornelia

Cornelia (ca. 190-ca. 115), mor til det berømte brødrepår fra den sene republik, Tiberius og Gajus Gracchus, er en af de få kvinder fra det gamle Rom, hvis egne ord (måske) er blevet overleveret, i dette tilfælde i form af to brevfragmenter hos Cornelius Nepos. Brevet synes stilet til hendes overlevende søn Gajus Gracchus, Den første bid er ganske kort, men tankevækkende.

Du siger, det er smukt at hævne sig på sine fjender. At der ikke findes noget større og smukkere, vil jeg og enhver anden være helt enig i, men kun, hvis det kan ske uden skade for staten. Dog så længe det ikke er tilfældet, skal vore fjender heller ikke dø, men som hidtil leve godt og længe, snarere end at staten skal lide og dø.¹¹

Det andet, længere citat er uklart og omdiskuteret, men viser os en mor, der er meget utilfreds med sin søns opførsel og politiske valg, men afgjort forventer, at der bliver taget hensyn til hendes holdninger og person. Det viser os kort sagt et kompetent og krævende familieoverhoved.

11. *“Dices pulchrum esse inimicos ulcisci. Id neque maius neque pulchrius cuiquam atque mihi esse videtur, sed si liceat re publica salva ea persequi. Sed hactenus id fieri non potest, multo tempore multisque partibus inimici nostri non peribunt, atque uti nunc sunt erunt potius quam res publica profligetur atque pereat.”* Cornelius Nepos (2005) 328 (*Fragmenta* I.1).

Det ovenfor anførte citat får i den sammenhæng en særlig betydning, for Leonora Christina havde mange fjender, hun kunne ønske hævn over, og hun havde flere sønner, der kunne udføre hævnen. Det var ikke abstrakt ønsketænkning, for den 16. november (ny stil) 1662 dolkede hendes ældste søn Christian i Brügge Adolph Fuchs, der som kommandant på Bornholm havde behandlet Leonora Christina og Corfitz Ulfeldt respektløst. Det brev, Christian Ulfeldt efterfølgende skrev til Leonora Christina, dokumenterer, at han ikke handlede på sine forældres eksplicite ordre, men blot som en god søn vidste, at nyheden om drabet ville glæde forældrene (og det gjorde det).¹² Hendes hævntørst var dog ikke slukket: Med tanke på sin yngste, den 12 år gamle Leo, skrev hun kun et halvt år senere:

Kand ieg icke hefne mig, saa kand hand maaske gjøre ded en dag, uar ieg enda uis paa ded, saa uille ieg dø med et content hierte, naar ded skal uere.¹³

Læser man Leonora Christinas *Franske selvbiografi* opmærksomt, ser man også, hvordan hun diskret, men ganske entydigt lægger op til et kommende hævndrab ved en af sine sønner - Fuchs bad jo selv om det! - og i *Hæltinners Pryd* er hævn et tilbagevendende tema. I *Jammers Minde* genfinder man det også, men dog religiøst transformeret i form af den såkaldte dødsliste, hvor hun optegnede, hvor elendigt hendes fjender kom af dage. Her er hævnen Guds.¹⁴

Budskabet i sammenligningen med Cornelia og hendes brev er således ikke en trussel om fortsat hævn, men et løfte om at standse voldsspiralen af hensyn til staten. Det er smukt at hævne sig, men der er trods alt højere, samfundsmæssige hensyn, så derfor må man storsindet afstå fra hævn. Anvendt på Leonora Christina må det oversættes til: Fuchs var en lille lus, som det absolut gik an at hævne sig på uden at skabe politisk kaos, men Frederik 3. og Sophie Amalie og alle hendes andre fjender i

12. Se Christian Ulfeldts to breve til Leonora Christina af 5.12.1662 og 8.12.1662. Sidstnævnte viser, at Leonora Christina har reageret entydigt positivt på hans første brev, hvor han beder om hendes "approbation", Fridericia (1870-71) 232-233. Jf. også Heiberg (2003) 215-17.

13. Brev til Otto Sperling den Yngre 27.4.1663, Fridericia (1870-71) 230.

14. Akhøj Nielsen & Schøsler (2020), tekstudgaven 36-37, 44; Leonora Christina (1977) 68, 73-74, 82-83, 89-91, 98, 103, 105, 107; Lindegård Hjort & Akhøj Nielsen (1998) 261-65 (dødslisten), jf. også 13*, 11, 29, 55-56, 91, 137, 146, 161, 168, 172-174, 176, 200, 204.

Danmark, og Sverige og England med for den sags skyld, kunne være rolige. De havde ganske vist dybt krænket Leonora Christina og hendes slægt, men hun var et ansvarligt familieoverhoved og satte ikke sin egen hævn over statens vel.

Leonora Christina som hustru: Porcia

Porcia (73-43 f.Kr.) var datter af den romerske statsmand Cato den yngre og gift med Marcus Junius Brutus (85-42 f.Kr.), Cæsars morder. Hun er skildret i Plutarchs "Brutus" i hans *Parallele liv*,¹⁵ men også i et af de værker, vi ved, Leonora Christina benyttede, da hun arbejdede på *Hæltinners Pryd*, nemlig den franske jesuit Pierre Le Moynes *La Gallerie des Femmes Fortes* (1647).¹⁶

Porcia er på mange måder det perfekte spejlbillede for Leonora Christina. Hun skildres som fuld af storsind og begavelse, og hun gør i en lille tale til Brutus opmærksom på, at kvindenaturen ganske vist synes for svag til at bære på hemmeligheder, men en god opdragelse og omgang med dydige folk betyder meget for sæderne. Desuden er hun datter af Cato og gift med Brutus, og det forpligter, hævder hun. For at bevise det, blottet hun låret og viser Brutus et dybt sår, hun har påført sig selv, men hvis smerte og blodtab hun udholder uden at kny. Brutus på den anden side skildres som en mand, der er ved at knække sammen under presset (forberedelserne til mordet på Cæsar). Han holder facaden i offentligheden, men om natten overvældes han af uro eller henfalder til grublerier, hvilket Porcia opdager, og det er grunden til, at hun beder om hans fortrolighed og beviser sin standhaftighed på den nævnte måde.

Brutus reagerer ved at takke guderne for at have fået en sådan hustru, og man må antage, at han skænker hende sin fulde tillid, for da han forlader huset for sammen med sine medsammensvorne at dræbe Cæsar, er Porcia den eneste, der ved, at han bærer en dolk skjult under togaen. Ganske vist har Porcia et øjeblik svaghed, hvor hun dåner, mens Brutus er i senatet for at dræbe Cæsar, men hun genvinder hurtigt fatningen. Hendes eneste bløde punkt er kærligheden til Brutus, og hun bryder ud i tårer, da et maleri af Hektor og Andromeda minder hende om hendes ulykkelige adskillelse fra

15. Plut. Vit. Brut. 13-15, 23, 53.

16. Le Moyne (1647) 203-13. Jf. i øvrigt et lignende værk med en fyldig sammenligning mellem Brutus og Porcia, som Leonora Christina faktisk kan have set og læst, da hun sammen med Ulfeldt var i Frankrig: Du Bosc (1645) 393-485. Om heltindelitteratur generelt: Baumgärtel & Neysters (1995).

Fig. 2. Ikke så få fremstillinger af Porcias selvmord svælger i den pikante sammenstilling af mere eller mindre afklædt kvindelig skønhed og den snarlige pinefulde død. På det punkt har Jacques Bellange (ca.1575-1616), der virkede som hofmaler hos hertugerne af Lorraine, valgt noget andet. I en udpræget manieristisk stil skildrer han øjeblikket, lige før hun tager de gloende kul fra bækkenet foran sig. De nedslæede øjne og kluden, hun holder mod panden, antyder gråd og tilkæmpet ro, men beslutningen er taget, og tilskueren gysrer over psykodramaet. Foto: Rijksmuseum Amsterdam.

Brutus. Da Brutus er død, og alt er tabt, ønsker hun at begå selvmord, men forhindres i det af sine venner, der vogter på hende. Hun snører dem dog på en måde, der demonstrerer en overvældende evne til at udholde smerte: Hun tager glødende kul i munden og sluger dem, mens hun holder munden hermetisk lukket, hvilket vel må betyde: uden at sige en lyd.

Der er adskillige ting i denne fortælling, der vækker minder om episoder i Leonora Christinas liv: den slægtsstolte, højsindede og vel uddannede kvinde, der er gift med en mand, der kæmper for republikkens frihed mod tyrannen Cæsar, men ikke helt har den indre styrke til at stå det igennem alene. Hendes eget mod kan vakle, men når det kommer til stykket, er hun både legemligt og sjæleligt umådelig stærk, og kun kærligheden til ægtefællen kan fremprovokere tårer. Til al overflod optræder et velfortjent knivdrab (af Cæsar), hvor man efter behag kan tænke på den skæbne, Frederik III havde fortjent, eller på den skæbne, der faktisk som ovenfor nævnt blev Leonora Christina og Corfitz Ulfeldts fangevogter på Bornholm, Adolph Fuchs, til del. Under alle omstændigheder viser Porcia en kvindeskikkelse, der kræver og opnår politisk medindflydelse.

Konklusion

De tre skrappe damer Hortensia, Cornelia og Porcia fra den romerske oldtid, der er nævnt i Otto Sperling den yngres latinske Leonora Christina-biografi, er her blevet læst som tre skikkelser, Leonora Christina spejlede sig selv i, dvs. som en slags biografisk kommentar til hendes eget liv. Det er i så fald et stærkt tankevækkende udvalg. Hortensia viser politisk lederskab og retorisk format, Cornelia er det stærke familieoverhoved, der sætter ord på hævnen som et moralsk imperativ (dog underordnet statens vel), og Porcia inkarnerer frihedsheltens hustru, der hverken i legemlig eller sjælelig styrke står tilbage for sin mand og derfor opnår fuld delagtighed i hans politiske projekt.

Mindst lige så interessant er det lys, det kaster over Leonora Christinas politiske modstandere, der alle som én er skurke fra republikkens sidste dage. Mest pikant er i den sammenhæng selvfølgelig Porcia, fordi sammenligningen caster Frederik 3. som tyrannen Cæsar og Ulfeldt som frihedshelten Brutus. Det er unægteligt et radikalt "republikansk" syn på de politiske stridigheder i Danmark midten af 1600-tallet, der

antydtes her. Og Leonora Christians rolle i hele dette spil er - hvis vi tror spejlbillederne - den medvidendes og aktivt rådgivendes. Eller som Sperling formulerer det, sandsynligvis som et ekko af hendes eget suk:

Og så længe denne yderst kloge kvindes råd blev fulgt, var det nogenlunde muligt at kæmpe sig frem, men efter at hun af sine fjender, uden rådgivning og mod al ret og rimelighed, blev sat i strengt fængsel, gik alt skævt og blev værre og værre.

Litteratur

Akhøj Nielsen, Marita & Lene Schøsler (udg.). 2021. *Leonora Christinas franske selvbiografi*. Odense.

Alenius, Marianne. 2012. "Otto Sperlings 1.399 lærde kvinder og hans kilder", *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger* 51: 187-212.

Baumgärtel, Bettina & Silvia Neysters (red.). 1995. *Die Gallerie der Starcken Frauen. Regentinnen, Amazonen, Salondamen*. München.

Cornelius Nepos. 2005. *On Great Generals, On Historians*. Cambridge MASS.

Du Bosc, Jacques. 1645. *La femme heroique, ou les heroines comparées avec les heros en toute sorte de vertus*. Paris.

Fridericia, J.A. (udg.). 1870-71. "Nogle Breve til Oplysning af Corfitz Ulfeldts og hans Families Historie i Aarene 1662 og 1663", *Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Literaturhistorie*, udg. Af Chr. Bruun, O. Nielsen & S.B. Smith, 1. rk., VI: 221-243.

Heiberg, Steffen. 2003. *Enhjørningen Corfitz Ulfeldt*. 4. udg. København.

Le Moyne, Pierre. 1647. *La Gallerie des Femmes Fortes*. Paris.

- Leonora Christina. 1949 (2. udg. 1960). *Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer*, udg. Johs. Brøndum-Nielsen & C.O. Bøggild-Andersen. København.
- Leonora Christina. 1977. *Hæltinners Pryd*, udg. Christopher Maaløe. København.
- Lindegård Hjort, Poul & Marita Akhøj Nielsen (udg.). 1998. *Leonora Christinas Jammers Minde. Diplomatarisk udgave*. København.
- Olden-Jørgensen, Sebastian. 2022A. "Kongedatteren og hendes *ghost writer*. Nyt syn på tilblivelsen af Leonora Christinas franske selvbiografi (1673)", *Danske Studier* 2022: 27-50.
- Olden-Jørgensen, Sebastian (udg.). 2022B. "Otto Sperlings latinske Leonora Christina-biografi (ca. 1690)", *Fund og Forskning i Det Kongelige Biblioteks Samlinger* 61: 11-42.
- Rousseau de la Valette, Michel. 1678. *Le Comte d'Ulfeld, Grand Maistre de Danemarc. Nouvelle historique*. I-II. Paris.